

## XORAZM XALQ SOVET RESPUBLIKASINING TASHQI SAVDO ALOQALARIDA RSFSRNING O'RNI

**Boltayev Izzatbek Xurmatbek o'g'li**

“Ichan-Qal'a” davlat muzey-qo'riqxonasi bosh mutaxasisi

### ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xorazm Xalq Sovet Respublikasining Tashqi savdo aloqalari va RSFSR ning ro'li haqida va savdo aloqalarining rivojlanishi haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

**Kalit so'zlar:** Xiva xonligi, Eron, Afg'oniston, Hindiston, paxta, V.Chapligin, arshin.

## THE ROLE OF THE RSFSR IN THE FOREIGN TRADE RELATIONS OF THE KHORAZM PEOPLE'S SOVIET REPUBLIC

### ABSTRACT

This article provides brief information about the foreign trade relations of the Khorezm People's Soviet Republic and the role of the RSFSR and the development of trade relations.

**Keywords:** Khiva Khanate, Iran, Afghanistan, India, cotton, V. Chapligin, arshin.

XXSRning tashqi savdo aloqalarini yo'lga qo'yish juda murakkab kurashlar bilan kechdi. Sovet hokimiyatining markaz manfaatlarini ko'zlab o'tkazgan tazyiqlari respublika vakillarining Xorazm manfaatlari uchun olib borgan kurashlariga duch keldi. Bu kurashlar tashqi siyosatning mohiyati va yo'nalishiga doim o'z ta'sirini o'tkazib turdi. Shu nuqtainazardan olib qaraganda o'rganilayotgan davrda XXCP ташқи сиёсий алоқаларнинг ривожланишини asosan quyidagi ikki bosqichga bo'lish mumkin:

1. 1920 yil aprel oyidan 1922 yil iyun oyigacha.
2. 1922 yil iyun oyidan 1924 yil oxirigacha.

Sovet hokimiyati Xorazmdagi mavjud iqtisodiy ahvol va jug'rofiy noqulay joylashuvdan o'z manfaatlari yo'lida unumli foydalandi. XIX asr oxiri XX asr boshida Xiva xonligi, hududi, keyinchalik esa Xorazm respublikasi ham amalda Rossiyaning to'liq qurshovida qolgan edi. Bundan foydalangan sovet Rossiyasi uni faqat o'zi bilan

savdo aloqalarini olib borishga majbur qilish siyosatini olib bordi. Xorazm respublikasi rahbariyatining o'sha davrdagi faoliyati va xatti-harakatiga baho berishda shu tarixiy real xolatni hisobga olish lozim.

1920-yil 13-sentyabrda RSFSR va XXSR o'rtasida ikki tomonlama munosabatlarni belgilab beruvchi «Do'stlik shartnomasi»ga ilova sifatida «Iqtisodiy shartnoma» ham imzolangan edi. «Iqtisodiy shartnoma»ga binoan ikki mamlakat o'rtasidagi savdo munosabatlarini amalga oshirish bo'yicha qilinishi zarur bo'lgan vazifalar kelishib olindi. Umuman, mazkur shartnomada XXSRning tashqi savdo munosabatida RSFSRga ustunlik qilish huquqlari berilgan edi. Shartnomaning 3-moddasida XXSR tashqi savdo aloqalarining qanday holatda va huquqda bo'lganligi ko'rsatib o'tiladi. Unda shunday deyiladi: «Xorazm respublikasi o'zidagi barcha xom-ashyo mahsulotlarni Rossiya Respublikasi ixtiyoriga topshiradi». Shartnomaning 6-moddasida RSFSR XXSRning tashqi iqtisodiy, ya'ni eksport va import hajmini belgilashda bunday huquqni mustahkamlanganligini ko'ramiz. Bu erda shunday deyiladi: «Eksport tovarlarni sotish rejasi va tartibini, shuningdek, import tovarlarni sotib olish tartibini Xorazm respublikasi RSFSRning tashqi savdo xalq komissarligi bilan birgalikda belgilaydi. Eslatma: Xorazm respublikasi RSFSRga eksport xom-ashyo resurslarini sotib olishda ustunlik huquqini beradi»

XXSRning iqtisodiy va siyosiy ahvoli bevosita Rossiya bilan chambarchas bog'liq edi. 1918-1920 yillarda Rossiyani qamrab olgan ichki kurashlar Xorazmning butun hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, 1920 yillarning boshlariga kelib, Xorazmning iqtisodiy ahvoli nihoyatda og'irlashdi. Bu davrda Xorazmdan chiqarilgan eksport bor yo'g'i 180 ming pudni tashkil qilgan, vaholanki, birgina 1915-yilda 1 mln. 700 ming pud paxta xom-ashyosi eksport qilingan edi. Ya'ni, so'nggi 5 yil davomida eksport hajmi deyarli 10 barovar kamayib ketgan. 1917-yildan 1920-yil kuzigacha Xorazmdan mahsulotlarni eksport qilish deyarli to'xtab qolgan. Bunga, avvalo, Rossiya imperiyasining birinchi jahon urushiga tortilishi bo'lsa, ikkinchidan, 1917-yil oktabr davlat to'ntarishidan keyin Rossiyada boshlangan, 5 milliondan ortiq kishining yostig'ini quritgan fuqarolar urushi sabab bo'lgan.

Rossiyadagi iqtisodiy ahvol, chuqur inqiroz Xorazmga ta'sir etmasdan qolmas edi. Chunki, avval Xiva xonligi, keyin Xorazm XSR faqat Rossiya bilan savdo-sotiq olib borishga majbur edi. Ma'lumki, 1873-yilda Rossiya imperiyasi Xiva xonligini bosib olgan edi. 1873-yil 12-avgustda ular o'rtasida tuzilgan Gandamiyon shartnomasiga muvofiq Xiva Rossiyaga qaram mamlakatga aylantirildi. Bunga muvofiq Xivaga chet mamlakatlar bilan tashqi munosabatlar olib boorish man qilindi. 1895 yilda esa Xiva xonligi Rossiya imperiyasining umumiy bojxona tizimiga kiritildi. Oqibatda Xiva xonligi o'zining savdo mustaqilligini yo'qotib, Eron, Afg'oniston, Hindiston va boshqa davlatlar bilan an'anaviy savdo aloqalarini umuman to'xtatib

qo'yishga majbur bo'ldi. Bunday siyosat oxir-oqibatda Xiva xonligi iqtisodiyotini Rossiya iqtisodiyotiga butunlay qaram qilib qo'ydi. Xorazm Rossiyaning xom-ashyo bazasiga, shuningdek, Rossiya tovarlari uchun bozorga aylantirildi. Xorazm qishloq xo'jaligi mamlakati bo'lib, uning xo'jaligini asosini tashkil qiluvchi sug'orish tarmoqlari qarovsizlik natijasida deyarli izdan chiqqan edi. Oqibatda ekin maydonlari juda qisqarib ketdi. Bu esa, o'z navbatida, Xorazmning asosiy eksport mahsuloti bo'lgan paxta etishtirishning keskin kamayib ketishiga olib keldi. Masalan, 1913-yilda paxta hosili 2 mln. pud bo'lgan bo'lsa, u umumiy ekin maydonlarining 30% iga ekilgan.

Xorazmning asosiy eksport mahsuloti hisoblangan paxtaga jahon bozorida talabdan kelib chiqib, 1921-yil iyun oyida Xorazm hukumati maxsus «Paxta uyushmasi» tashkil qildi. Tashabbusni o'z qo'liga olish maqsadida RSFSR Bosh paxta qo'mitasi «Xorazm paxta uyushmasi» bilan aloqalar o'rnatdi. 1921-yilda Xorazm paxta uyushmasi RSFSR Bosh paxta qo'mitasidan 97 mln. so'm kredit, 95 987 arshin manufaktura mahsulotlari, 1 549 pud kerosin, 100 ming dona qutichada gugurt, 6 650 – g'altak, turli rangdagi iplar qabul qilib oldi va paxtakorlarga topshirildi.

Xiva xonligi ag'darilib, XXSR tashkil topganidan keyin, Xorazmning RSFSR bilan savdo aloqalari 1920 yilning ikkinchi yarmida qayta tiklandi. Bu davrda Xorazm Rossiyaga 150 ming pud paxta tolasi jo'natdi. Buning evaziga Rossiyadan Xorazmga 50 ming pud kerosin, 50 ming pud neft, bir vagon uy-ro'zg'or buyumlari, 8 ming juft rezinali kalish, 400 ming arshin manufaktura mahsulotlarini eksport qildi.

Ikkala mamlakat o'rtasidagi o'sib borayotgan doimiy savdo aloqalarini yanada kuchaytirish maqsadida qo'shimcha bir qancha tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, 1921 yil 29 mayda «Pochta, telegraf va radioni boshqarish to'g'risida», shu yili 25 sentabr kuni esa «Amudaryo flotiliyasini o'zaro taqsimlash to'g'risida» XXSR va RSFSR o'rtasida shartnomalar imzolandi. Bu yo'l bilan Rossiya Xorazmdan xom-ashyo mahsulotlarini iloji boricha ko'proq tashib ketish imkoniyatlarini yanada rivojlantirishni rejalashtirgan edi. Shu bilan birga Xorazmning tashqi dunyo bilan bog'lovchi savdo yo'llarini yanada yaxshilash, ayniqsa, Amudaryo va Orol dengizida yuk tashuvchi kemalarni texnik jihatdan qayta tiklash zarurati tug'ildi. «Xorazm bilan savdo yo'llarining yaxshilanishi, - deb yozadi Rossiya iqtisodchisi V. Chaplugin, - Xorazmning xom-ashyo imkoniyatlarini kuchaytirish va davlatlar o'rtasidagi savdo aloqalarini jonlantirish shartidir».

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. "Xorazm Xalq Sovet Respublikasi" (o‘zbekcha). Ensiklopedik lug‘at. Toshkent: O‘zbek sovet ensiklopediyasi. 1988.
2. „Хорезмская Народная Советская Республика“. Большая Советская энциклопедия. Qaraldi: 31-oktabr 2023-yil.
3. Ражабов, Қ. Бухоро ва Хоразм Халқ Республикалари: давлатчиликнинг демократик шакли. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. Ташкент: Шарқ, 2001
4. Қўшжонов О, Попвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва харакатлар. Тошкент: Абу матбуот консалт
5. Shamsutdinov R. O‘zbekiston tarixi: o‘quv qo‘llanma / Shamsutdinov R., Mo‘minov H. – T.: Ochun, 2021.